
Souhrnná charakteristika informace a sémiotická role subjektu

PhDr. Danica Slouková CSc.,
VŠE, katedra filosofie

Capurrovo trilema

Jedním z teoretických témat současné informační vědy je tzv. *Capurrovo trilema*¹. Capurro uvádí následující příklady. A) *e-mailová zpráva* může být příkladem informace předávané během komunikace mezi lidmi (subjekty). B) *genetická informace*, předávaná pohlavním rozmnožováním potomkům, může sloužit jako příklad informace, která se obejde bez subjektu. Otázka zní, zda jde v obou případech o *informaci*, lépe řečeno, zda jde v obou případech o informaci ve své podstatě stejnou. Capurro nabízí tyto tři možnosti: 1) v obou případech jde o předávání svou podstatou stejné entity, informace; 2) „informace“ je jen střešním pojmem pro dvě rozdílné, avšak analogické entity; a konečně 3) jde o různé záležitosti, a proto je vhodné termín informace rezervovat pouze pro ty případy, kdy je účasten svou komunikací člověk, lidský subjekt, tedy např. v případě A, při předávání e-mailové zprávy.

První možnost, a sice, že se jedná v obou případech o „tutéž informaci“, je však v současné době předmětem stále pozornosti stoupenců sjednocujících teorií informace. O jednom z takových pojetí informoval na VŠE profesor Hofkirchner².

Hledání základu souhrnné charakteristiky informace

Má-li pojem „informace“ vyjadřovat cosi, co nacházíme jako určitou náležitost nejen v lidské komunikaci, ale také v přírodě obecně, znamená to najít a teoreticky uchopit společnou podstatu těchto, na první pohled poněkud odlišných, dění či procesů. V následující stati se pokusíme stručně vyličit náš přístup k uvedené problematice a pokusíme se také o srovnání alespoň s jedním bodem Hofkirchnerovy rozsáhlé konceptuální soustavy.

Má-li tedy pojem „informace“ vyjadřovat cosi obecně přítomného, pak musí charakteristika, již hledáme, platit pro různé ontické³ úrovně, jež jsou zvažovány. Členění a

¹ podle: Činčera, J.: *Informace, komunikace a společnost. Kapitoly z informační vědy*, Praha, 1. pracovní vydání <http://info.sks.cz/users/cn/iv/>

² odborný seminář cyklu Scientia interdisciplinaria, Katedra systémové analýzy VŠE, 14.11.2002, Prof.Dr. Wolfgang Hofkirchner: *K některým otázkám sjednocující teorie informace*.

³ Rozlišení mezi *ontickým* (zabývajícím se jsoucný) a *ontologickým* (zabývajícím se bytím) pochází od předního německého filosofa Martina Heideggera (1889 - 1976), jedné z nejvýraznějších osobností filosofie 20. století. Zejména v díle *Bytí a čas* (Sein und Zeit, 1927) spojuje *ontické tázání* (tázání po jsoucných) s tázáním pozitivních věd. *Ontologické tázání* je oproti tázáním pozitivních věd původnější, ale je dále kultivováno

konkrétní vymezení těchto úrovní se mohou lišit. Vezměme v úvahu jako příklad následující úrovně, často v různých obměnách uváděné. A) úroveň nebiotická - fyzikální a chemické pochody (zejména pokud si je představíme bez ohledu na život). B) biotická úroveň (vnímáme především její „živost“). C) úroveň člověka jako vědomého subjektu, často také charakterizovaná pojmy jako mysl, kultura, společnost či civilizace. Hofkirchnerova sjednocující teorie informace umísťuje *informaci* všude tam, kde se vyskytuje samoorganizace. Vlastnost samoorganizace nachází na všech úrovních. Základem pro Hofkirchnerovu charakteristiku informace je pak Batesonovo⁴ pojetí, kdy *difference* je podnětem k *jiné difference*, respektive kdy *difference* vně samoorganizujícího se systému vytváří *diferenci uvnitř* něj. Tato *druhá difference* je jiná než první, a právě tato jinakost jedné (interní) difference vůči jiné, (externí) difference, je základem k pochopení vzniku či přírůstku informace v daném systému (v pojetích tohoto druhu). Samoorganizující se systém tímto způsobem informaci produkuje, ze sémiotického hlediska je „signmakerem“, producentem či tvůrcem znaku.

Zamyslíme-li se nad světem „neživé přírody“, zjistíme, že pro nás není již tak „neživá“, jako kdysi. Fyzika a další přírodní vědy byly posíleny o disciplíny, zabývající se dynamikou časových změn komplexních systémů. Objevila se synergetika, teorie chaosu, nauka o komplexitách⁵. Jako rozhodující byl vzat v úvahu čas. Frekventovaným pojmem se stalo „stávání“⁶, a s ním i ireverzibilita, nevratnost. I v „neživé přírodě“ byly spatřeny prvotní formy samoorganizujících se systémů. Difference, resp. struktura na diferencích založená, jež je výsledkem pochodů těchto systémů, také vzniká jako odezva na nějakou difference, resp. strukturu původní (vstupní). Odpovídá to tomu, co právě hledáme jako příklad pro společnou charakteristiku informace. Máme-li však vyjádřit, co se děje se vstupní strukturou uvnitř námi uvažovaného systému, pak se nejspíš shodneme na tom, že jde obecně vzato o jednosměrně probíhající odezvu, následek či *transformaci*. „Transformace“ je zřejmě také pojmem, jímž můžeme vyjádřit i to, co se děje v samoorganizujících se systémech obecně. I na lidský subjekt můžeme za určitých okolností (jak to činí Hofkirchner) pohlížet jako na samoorganizující se systém, ve kterém probíhá transformace jedné struktury (vnějších) v jinou (vnitřní). Při charakterizování onoho společného základu informace lze tedy hovořit v obecném smyslu o *transformaci* jedné struktury ve strukturu jinou.

Ve světě „neživé přírody“ půjde nicméně o pochody, při nichž „nová informace“ (transformovaná struktura) podléhá bez jakékoliv ochrany postupně destruktivním entropickým procesům, vyplývajícím z 2. zákona termodynamiky. Jako zárodky samoorganizujících se systémů můžeme vnímat například různé případy cyklických transformací nebo disipativní struktury. Nelze tu však zřejmě hovořit o v pravém slova smyslu

filosofií, ve které je právě otázka po *bytí* jejím ústředním tématem. *Bytí* je filosofická kategorie překračující tázání po pouhých jednotlivých jsoucnech, neboť zahrnuje takové aspekty jako tematizaci toho, že něco jest, tematizaci pobytu (Dasein), mj. jediného jsoucna, které *jest* jak *onticky* (ve faktickém výskytu), tak i *ontologicky* (tzn. tak, že zároveň chápe své bytí). Tázání po bytí dále zahrnuje téma časovosti a dějinnosti bytí jako události pravdy a další témata. Pobyt (a tedy jinak řečeno i lidský subjekt) není uchopitelný a vyčerpitelný jen v ontické rovině, neboť jako jediné jsoucno disponuje něčím, co se ontickému tázání vymyká, a to je právě rovina *ontologická*, rovina tázání se po vlastním bytí a *bytí* vůbec.

⁴ Gregory Bateson (1904 - 1980), anglický přírodovědec, sociální antropolog, psychiatr, kybernetik a teoretik vědy. V centru jeho zájmu stálo zkoumání epistemologie, fenoménu informace a komunikace, a to napříč různými vědními obory. Viz též: Slouková, D., *Sešity k dějinám filosofie XII. Filosofie v postmoderní situaci, část I*. VŠE Praha 1998

⁵ Komplexita - studium chování makroskopických souborů jednoduchých jednotek (např. atomů, molekul, bitů, neuronů), které jsou vybaveny předpoklady vyvíjet se v čase. Podle: Coveney P., Highfield R., *Mezi chaosem a řádem. Hranice komplexity: hledání řádu v chaotickém světě*. Mladá fronta. Praha 2003, s.395

⁶ Viz například: Prigogine I., *Čas k stávání. (K historii času)*, KLP, Praha 1997

samoorganizujících se systémech, jejichž organizovanost by na základě uvažovaných transformací trvale rostla a přitom byla chráněna před entropickými rozkladnými procesy. Nelze tu také ještě hovořit o systémech, které by podléhaly přírodnímu výběru. Negentropie těchto uskupení nevykazuje trvalý růst jako v případě systémů biotických.

U „živých“ systémů půjde oproti tomu o transformace doplněné zpětnými regulačními vazbami. Půjde o ochranu vnitřních struktur před rozkladnými procesy, půjde o přírodní výběr, případně o další, v přírodních vědách popsané mechanismy vývoje, a také o tendence k trvalému růstu negentropie systémů. Biotické systémy s transformacemi vstupních struktur do struktur transformovaných vykazují zaznamenaný stálý přírůstek vnitřní, na systém vázané informace, která udržuje integritu systému. Na výsledné transformované struktury můžeme pohlížet jako na svinuté⁷ (či informačně stlačené⁸) struktury výchozí. Jejich uplatnění můžeme spatřovat v tom, že v následujícím kroku dochází prostřednictvím zpětné vazby opět k rozvinutí. K popisu transformací systémů lze tedy použít termíny a představy, spojené s koncepty svinutého (implikátního) a rozvinutého (explikátního) řádu.

Než přistoupíme k nejsložitější úrovni, pro niž je podle nás charakteristický nereduktivně pojmávaný lidský subjekt, jeho vědomí, mysl, struktury sebeuvědomování a sebereflexe, rozum, inteligence, myšlení, i to, co neumíme ani slovy vyjádřit⁹, musíme učinit ještě následující poznámku.

Poznámka ke stupňům složitosti subjektu

Charakteristiky „neživých“ a „živých“ systémů, které jsme použily, jsou pouze ilustrativní. Členit jednotlivé stupně ontické složitosti od fyzikální reality až po lidské myšlení lze různým způsobem, podle různých kritérií a sledovaných účelů, a také podle dosaženého stavu empirického poznání. Řešení případných sporů, ke kterým přitom dochází, ponecháváme odborníkům, kteří se zevrubněji zabývají empirickými vědami. Nemělo by velkého smyslu zabývat se na tomto místě podrobněji některou z koncepcí a na konkrétních příkladech z přírodních věd případně ilustrovat jednotlivé jevy či závěry¹⁰. Na tomto místě nás zajímají spíše obě krajnosti, jež musí v základní charakteristice informace nalézt odezvu a patřičné uplatnění.

Pokud chceme hovořit o souhrnné charakteristice, musí být zahrnuty všechny úrovně. Jednou krajností jsou systémy, pro něž jsme zvolili obecný termín *transformace*. Chceme-li postihnout nejvyšší úroveň, jíž hodláme do souhrnné charakteristiky informace zahrnout, musíme se obrátit k nejsložitější (nejvyšší) podobě samoorganizujících se systémů, a zde hraje rozhodující roli lidská subjektivita. Avšak stupně mezi těmito dvěma krajnostmi nemusíme členit jen tak, jak to činí Hofkirchner, když mezi nejnížší fyzikální a nejvyšší sociokulturní rovinu vmezeřuje rovinu systémů biotických. Jelikož do sociokulturní roviny dosazuje existenci zvláštního objektu zvaného „subjekt“, tak také do prostřední biotické roviny dosazuje objekty, jež nazývá „parasubjekty“, a v nejnížší, fyzikální rovině pak u něj

⁷ Pojetí svinutého (implikátního) a rozvinutého (explikátního) řádu najdeme zejména u fyzika Davida Bohma. Česky: Bohm, D. *Rozvíjení významu*, Unitaria 1992. Opírá se o ně také neurofyziolog a filosof myslí Karl H. Pribram. Např. *rozvinutý (explikátní) obraz*, snímáný televizní technikou, je v televizních přenosových kanálech a záznamových nosičích přítomen ve *svinutém implikátním tvaru*, který je na obrazovce monitoru či televizního přijímače opět *rozvinut* (převeden do *explikátní* podoby). Podle Pribrama jsou v mozku svinuty mentální obrazy holonomně, tj. na způsob hologramu.

⁸ O informačním stlačení hovořil Ludwig von Bertalanffy (1901 - 1972). viz např.: Bertalanffy, L. von *Člověk-robot a myšlení*, Praha, Svoboda 1972

⁹ „O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet.“ Známa poslední věta z: Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, OIKOYMENH, Svoboda - Libertas, Praha 1993, s. 169

¹⁰ Viz např. Šmajš, J., Krob, J., *Evoluční ontologie*, Masarykova univerzita v Brně, 2003. Autoři jsou ovšem, jak sami v publikaci přiznávají, též zastánci spíše *ontického* pojetí.

nacházíme objekty zvané „protosubjekty“. Takové doplňování vhodných „para-“ či „proto-“ entit vyvolává podezření, že jde spíše jen o vnějškové, logickým způsobem doplňované dosazování do předem narýsované mendělejevovské tabulky.

Možná, že by bylo vhodnější uvažovat v této souvislosti o podrobnějším modelovém vývojovém konstituování subjektu, například takovém, které použil Dennett¹¹. Ten uvažoval o 1) *darwinovských tvorech*, u nichž přirozenému výběru podléhá náhodně vzniklá varianta, dále 2) o složitějších *skinnerovských tvorech*, u nichž je přirozený výběr doplněn o namnožení úspěšné varianty, 3) o *popperovských tvorech*, pro něž je charakteristické, že střet vedoucí k mechanismu přirozeného výběru je nejdříve modelován v jejich mysli, a konečně 4) o *gregoryovských tvorech*, kteří přímé zkušenosti i zkušenosti z popperovských modelů sdílejí prostřednictvím jazyka. Bylo by to členění, které vychází z podstaty proměny mechanismu, jež nás vede od nejjednodušších živých systémů až po nejsložitější. Oba pohledy, jak Dennettův, tak i Hofkirchnerův však pro nás mají přesto něco společného, s čím nemůžeme jen tak bez výhrad souhlasit. V obou případech jde o pohledy onticko-behaviorální. Subjekt, který je zde prezentován, je jen zvláštním objektem, jsoucnem mezi jsoucný. Je popsán svým chováním, svými reakcemi, případně rolemi či funkcemi. Vše, co známe o subjektu z gnoseologie, ale také z psychologie či dalších disciplín, vše co víme nebo tušíme sami o sobě z vlastní zkušenosti, to vše je reduktivním způsobem převáděno na pohled ani ne tak ontologický, jako spíše na ontický. Je to jinak legitimní pohled, dnes běžný i v analyticky zaměřené filosofii mysli. Tady je ovšem neustále vztahován a poměřován s pohledem gnoseologickým. Je to také pohled, který se vyhýbá všem nástrahám plynoucím z toho, že neumíme jazykem plně a adekvátně vyjádřit vše, co prožíváme, zažíváme, cítíme, a po čem toužíme, vše, čeho jsme subjektivně účastni.

Přestože má lidské poznání neustálou tendenci vstupovat právě do takovýchto dosud neztvárněných a nevyjádřených míst, koncipovat pojmy a konceptuální soustavy, jimiž bychom je mohli zachytit, uchopit je a vyjádřit je, jde o cestu svízelnou, plnou názorových střetů, nedorozumění, nejasností, často vedoucí k přetváření pohledů, o jejichž bezproblémovosti jsme byli dosud přesvědčeni.¹² Tato cesta, zdá se, je nekonečná a nevyčerpatelná. „Člověk není věcí, která by se pouze vyskytovala mezi ostatními... Jsme totiž také *u sebe* a *pro sebe*. Takto pobývat znamená, že jsem si do jisté míry sám průzračný. To, že si je nějaká bytost vědoma sama sebe, /však/ nelze vykázt. S tím je každý sám. Tuto zkušenost neumíme zpředmětnit. Je to cosi jedinečného a nezastupitelného“.¹³

Použití peirceovsky orientované sémiotiky a tři komplexy problémů

V následujícím pojednání se pokusíme ukázat, že alespoň v jednom podstatném bodě nazírání na subjekt nemusíme být natolik rigidní, abychom jej ve skutečnosti rušili převedením na pouhý složitý objekt, a že se nemusíme bát použít i jiný názor, než jakým je pohled v podstatě fyzikalistický. Řešení tohoto hlavolamu může podle nás spočívat v uplatnění sémiotického přístupu za použití původních peirceovských¹⁴ termínů. Tento přístup

¹¹ blíže viz Dennett, D. C. *Druhy mysli. K pochopení vědomí*, Archa, Bratislava 1997

Daniel C. Dennett (nar. 1942) je předním britským filosofem z oboru analyticky orientované filosofie mysli. Jeho pojetí problému vztahu mysli a těla (Body-Mind problému) je označováno jako kognitivně funkcionální.

¹² k tomu blíže viz: Slouková, D., *O čem nelze mlčet, o tom nutno mluvit*, in Milénium vědy a filosofie, FILOSOFIA, Praha 2002

¹³ Štampach I.O. *A nahoře nic...* Portál, Praha 2000, s.18

¹⁴ Charles Sanders Peirce (1839-1914) bývá považován za největšího amerického filosofa a zakladatele pragmatismu. Mimo jiné vypracoval svéráznou soustavu sémiotiky (nauky o znaku a procesech značení), jako součást osobitě pojaté fenomenologie (též faneroskopie). Nejznámějším se stalo jeho rozlišení znaků na *symbol*, *ikón* a *index*. Celá jeho soustava je založena na podobných trojicích (triádách). Základní trojice tkví v rozlišování „prvostí“ (např. vnímaných kvalit), „druhostí“ (vnímaných bipolárních vztahů, jakými jsou např. fakta) a

nám může poskytnout konceptuální prostředky pro vyjádření čehosi podstatného, týkajícího se role subjektu v situaci, kterou behaviorálně-onticky orientované koncepty popíší zvnějšku pouze jako *emergenci* nové informace. Sémiotické koncepty však musíme pochopit pokud možno v jejich autentické podobě, nikoliv jako Hofkirchner, který sice ve starších článcích rovněž užíval (respektive do schémat dosazoval) peirceovské sémiotické výrazy, avšak jelikož tyto pojmy jeho představám neodpovídaly, jak sám při loňském semináři na VŠE přiznal, v pozdějších verzích svých prací je nahradil svými vlastními tak, aby to „lépe vyhovovalo“ právě jeho vlastnímu onticko-behaviorálnímu pohledu¹⁵.

Cítíme, že všude tam, kde se nachází lidský subjekt, je nutno charakteristiku informace spojovat nikoliv jen se samotnou ontickou daností *transformace* jedné struktury ve strukturu jinou, ale že je nutno tuto transformaci zároveň postulovat jako takovou, již je schopen *lidský subjekt* pojímat jako transformaci jedné výchozí struktury, do struktury jiné. A právě k pohledu, který nám pomůže uchopit výkon subjektu během takové transformace, použijeme některé z pojmů a idejí peirceovské sémiotiky

Především je třeba říci, že „vše“, o čem subjekt uvažujeme, vše co prochází jeho myslí, má v peirceovském pojetí povahu sémiotickou, znakovou.¹⁶ Peirce používá pojem *faneronu*, jímž rozumí souhrn všeho, co se nějakým způsobem nebo v nějakém smyslu nachází v mysli. Faneron má povahu neustále se proměňujícího komplexu znaků. Vše prochází naší myslí, faneronom, a objevuje se pro nás ve znakové podobě. Znak jako obsah mysli může být jakkoliv rozsáhlý a rozvětvený. Znak se váže nikoliv jen na jednotlivý symbol, ale např. i na celou větu, text, na celý koncept, apod. Znakovou podobu budou v tomto pojetí mít jak výchozí, tak i transformovaná struktura.

Peirceovská sémiotika je *triadická*, to znamená, že o znaku se uvažuje jako o třístranném vztahu. To, co jsme zvyklí označovat jako znak, například písmenko *a*, nějaké slovo, značka, piktogram, atd., je podle Peirce *representamen* (nebo také *vehikulum*, nosič). *Representamen* reprezentuje, tzn. zastupuje nějaký označovaný *objekt*, respektive objekt v nějakém ohledu, který nás zajímá, v nějaké úloze, která nás zajímá či v nějakém aspektu, který je právě označován. *Representamen* zastupuje tento objekt vzhledem k čemuśi, co Peirce nazývá *interpretans*. Co si představit pod tímto výrazem, a jaká je role tohoto *interpretantu*, to si osvětlíme záhy na příkladu.

Podle Peirce je také znakem cokoliv, co vztahuje něco jiného, tedy právě *interpretans*, k nějakému *objektu*, k němuž se samo vztahuje týmž způsobem. *Interpretans* se přitom postupně stává novým znakem, který je vyjádřen *novým representaminem*. To se může opakovat do nekonečna, a Peirce pak hovoří o *sémiozi ad infinitum*.

Neustálá další interpretace přináší nová vyjádření *nových interpretantů* prostřednictvím nových *representamin*. Pokud je nějaké nové *representamen* normativně kodifikováno a vyhrazeno pro určité pojetí, lze hovořit o *sémiozi ad infinitum upřesňující*, se kterou se běžně setkáváme u vědeckých normativních jazyků, např. výraz (*representamen*) „sekunda“ nahradil v soustavě jednotek SI výraz „vteřina“. Pokud je naopak důraz kladen na otevírání možností dalších interpretací, jde o *sémiozi ad infinitum thetickou*, umožňující konceptuálně rozvíjet pojetí daného tématu dál a dál.

Nyní se však vraťme k našemu problému, tedy k hledání souhrnné charakteristiky informace tak, aby postihla i nejvyšší rovinu, rovinu lidského subjektu. Subjekt rovněž

„třetostí“ (jakými jsou např. zákony). Z oblasti metodologie vědy je znám jeho pojem *abdukce*, jímž je myšlen logický pochod vedoucí ke stanovení hypotéz. Blíže viz např. Slouková, D., Kunca, T., *Sešity k dějinám filosofie VII. Filosofie 19. a počátku 20. století*, VŠE Praha 2000, s. 64-70

¹⁵ viz Hofkirchner, W. *The Status of Biosemiotics*.

<http://igw.tuwien.ac.at/igw/menchen/hofkirchner/papers/infoscience/kopenhagen/kopenhagen.html>

¹⁶ viz překlady Peirceho prací in *Pragmatismus*, Višňovský, E., Mihina, F., ed. Iris, Bratislava 1998 s.58-173

transformuje výchozí strukturu, peirceovsky viděno *znak*, do struktury výsledné. Přitom je tento subjekt (ve shodě s Hofkirchnerovou koncepcí) zároveň producentem či tvůrcem (signmakrem) znaku nového. Podle Hofkirchnera tak vzniká nová informace. V tomto případě jde o mechanismus, který Peirce popsal jako *sémiozi ad infinitum*. Co však odlišuje výkon subjektu od toho, co se při takové *transformaci* odehrává na nižších úrovních (biotických a nebiotických)? Subjekt při této transformaci **zároveň s vyjádřením novým representaminem**, prostřednictvím tohoto nového representamina cosi „vidí“, cosi **zpětně identifikuje**, cosi nově vzniklému znaku **připisuje**. To je klíčový bod naší úvahy, neboť již při tomto strohém vyjádření formy určitého pochodu myslí, tj. fenoménu **vyjádření a současné zpětné identifikace**, jsme schopni nahlédnout cosi, co vyčleňuje lidský subjekt pro tuto jeho schopnost z množiny ostatních „objektů“, kde lze podobné pochody modelovat pouze iteračně (tedy v krocích).

Nyní se však zároveň staly zřejmými dva až tři komplexy následujících problémů.

1) Je-li to, co je prostřednictvím znaku (nového representamen) „zpětně viděno“, identifikováno, resp. znaku připisováno, obecně řečeno jeho *významem*, pak by byl právě *význam* tím, co odlišuje lidský subjekt od ostatní přírody. V tom případě je legitimní se ptát, co míníme pojmem „význam“. Tato otázka nás sice zavádí dál od mechanismu peirceovské znakové triády, jejímž prostřednictvím chceme ozřejmit, v čem se uvedený mechanismus u lidského subjektu liší či neliší od ostatních, podle Hofkirchnera „proto-subjektů“ či „para-subjektů“, ale zároveň je po obsahové stránce klíčová. Přestože samo peirceovské schéma znakové triády a *sémioze ad infinitum* by nám stačilo uchopit námi hledaný rozdíl mezi subjektem a jinými objekty, cítíme, že sám význam pojmu „význam“ nás zajímá a přitahuje. Nejsme sami, neboť tímto problémem se zabývá celá analytická filosofie jazyka, která má dnes za sebou již přibližně jedno století svého vývoje, a nejen ona. Přestože se na tomto místě nemůžeme věnovat dopodrobna výsledkům této disciplíny, bude jistě užitečné, alespoň v hrubé zkratce připomenout ty nejzajímavější odpovědi na otázku, co je *významem* míněno.

2) Doposud jsme nerozlišovali mezi subjektem jako individuem a subjektem obecně. Otázka tedy zní, jak se na uvažovaných vztazích podílí intersubjektivní a sociální kontakty, kultura společenství či společnost? I tento problém dnes řeší hned několik vědních disciplín (připomeňme alespoň *kulturologii* a *kulturní studia*), proto i v tomto bodě bude naše odpověď pokud možno co nejstručnější.

3) Vzniká-li nová informace (a ta nás právě zajímá), otázkou je, co a jak vlastně přibýlo? Právě pro odpověď na tuto otázku použijeme uvedený peirceovský sémiotický koncept, a to na příkladu, který se nám bude snažit daný mechanismus lépe přiblížit.

Co míníme významem

Nyní stručně k prvnímu bodu. Zabývat se podrobněji různými pojetími „významu“ není předmětem tohoto pojednání. Z dnes již rozsáhlého spektra výsledků různých zkoumání a úvah připomeňme tedy alespoň rámcově to, co považujeme v tuto chvíli pro naši problematiku za důležité a zajímavé.

Viceméně psychologicky a individuálně zaměřené pojetí významu jako subjektivně míněného pojmu, pojetí, představy, tedy toho, co máme na mysli, se vyskytuje v lingvistice¹⁷. Takto chápaný pojem významu je pak doplněn „významem lexikálním“, což je velmi zhruba řečeno i ten význam, který nalezneme jako určitou charakteristiku vysvětlení ve výkladovém slovníku.

¹⁷ např. Hajičová, E., Panevová, J., Sgall, P., *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky, I. svazek - Teoretická lingvistika, Karolinum, Praha 2002*

V některých prvotních variantách novopozitivisticky orientované sémiotiky nalezneme rovněž podobné psychologické pojetí. Například podle Ogdena a Richardse¹⁸ *symbol* symbolizuje *myšlenku* či *referenci*, která referuje k *referentu*. Symbol sice zastupuje referent, ale není mezi nimi přímý vztah. Řekneme-li, že nějaký symbol něco *znamena*, neexistuje přímý jednoznačný vztah mezi slovy a věcmi, frázemi a situacemi. Vztah je zprostředkovaný *myšlenkou*, *referencí*. Reference (myšlenka) však kolísá. Taktikou, jak zachovat rozumění v komunikativní situaci, má podle těchto autorů být teorie definice, jako součást teorie vědění. Teorie definice má následovat teorii znaku. V jakémkoliv vnímání jsou na rozdíl od pouhého vědomí obsaženy znakové situace. Kdykoliv vnímáme, interpretujeme určitou skupinu dat a pokládáme je za znaky nějakého referenta. Podobně ještě předtím, než interpretujeme slovo, dochází téměř automaticky k interpretaci skupiny za sebou následujících zvuků nebo písmen jako slova. Vedle vnějšího světa můžeme podle Ogdena a Richardse pomocí nové techniky zkoumat situace obsažené v mentálních událostech, nebo samotných procesech interpretace. Toto pojetí zároveň vychází, jak vidíme, i z pojetí Peirceova.

Analytická filosofie jazyka se však vydala jiným směrem. Nikoliv směrem k vědeckému empirickému zkoumání psychologických pojmů, jakým je například *myšlenka* z předchozí charakteristiky, ale směrem k hledání intersubjektivní logické struktury, která rozumění v komunikativní situaci zprostředkovává. Frege tímto způsobem rozlišil význam (Bedeutung) a smysl (Sinn) výrazu. *Fregeovský význam* je způsobem prezentace referentu jako objektivního (intersubjektivního) reálného či abstraktního objektu (například planety Venuše), označeného jazykovým výrazem a tomuto výrazu odpovídající. *Fregeovský smysl* je takovým způsobem prezentace referentu, kdy pojmová určení (výraz, o jehož významu či smyslu hovoříme) identifikují referent jako přesně jeden objekt daný nám v určitém ohledu či aspektu, např. Večernice jako nejjasnější večerní hvězda. Večernice, Jitřenka a Venuše mají tedy tentýž fregeovský význam (planetu Venuši), ale různý fregeovský smysl. Fregeovský význam byl později nahrazen pojmem *denotát*¹⁹, a celá dvojice pak byla s přechodem od extenzionální logické sémantiky k intenzionální nahrazena dvojicí *extenze* a *intenze*²⁰.

Také v sémiotice Ch. Morris²¹, nesené v duchu novopozitivistického ideálu sjednocené vědy, se objevilo pojetí odpsychologizované, zaměřené na intersubjektivně sdílené struktury, které však formálně vycházelo rovněž z Peirce. Morris chápal jazyk celostně sémioticky, jako jednotu tří dimenzí a aspektů: syntaktických, sémantických a pragmatických. Každá další dimenze sémioze je podle něj závislá na předchozí, a představuje další stupeň složitosti. Toto pojetí se ukázalo jako nosné pro celý další vývoj analytické filosofie jazyka a logické sémantiky. V třídimenziální sémiotice přitom lze podle Morris²¹ uznat platnost

¹⁸ viz např. in Palek, B. *Sémiotika*. Karolinum, Praha 1997, s.173-196

¹⁹ *Denotát* - to, co je označeno jazykovým výrazem. Používá se převážně extenzionalisticky: denotátem jedinečného jména je individuální objekt, denotátem obecného jména je třída objektů, denotátem oznamovací věty (výroku) je pravdivostní hodnota.

²⁰ *Extenzí jazykového výrazu* je v extenzionálním pojetí třída entit, o kterých lze výraz správně použít. V intenzionální logice jsou jím označeny takové objekty, které jsou nezávislé na možném světě, tj. jsou neempirické (na rozdíl od empirických objektů, závislých na možném světě a čase, tj. intenzích). V transparentní intenzionální logice (TIL) se kromě extenze a intenze jazykového výrazu, jako dvou možných různých objektů, vyskytuje i extenze a intenze pojmu, konstruovaná jako obdoba tradičního rozsahu (extenze) a obsahu (intenze) pojmu. *Pojem* je zde však konstruován jako upřesnění fregeovského smyslu. Je novým způsobem uchopen v teoretické logické struktuře konstruování (postupu) prostřednictvím pojmu *konstrukce*.

Intenzí jazykového výrazu se obecně rozumí úhrn sémantických rysů, jež podmiňují správné použití výrazu. Jde o podmínku, kterou musí objekt příslušného typu splňovat, aby o něm výraz referoval. V intenzionálních logikách má charakter funkce, která momentálním stavům daného světa přiřazuje příslušné („empirické“) objekty. Např. empirické věty označují intenze zvané propozice, obecné výrazy označují vlastnosti, individuové deskriptce označují individuové role.

²¹ viz např. in Palek, B. *Sémiotika*. Karolinum, Praha 1997, s.197-256

všech tří pohledů na jazyk. Podle *formalisty* je jazyk jakýkoliv axiomatický systém, bez ohledu na denotaci (bez ohledu na významy) a bez ohledu na jeho užívání interprety. *Empirik* podle Morrisa zdůrazňuje nutnost vztahu k objektům, tedy pokud možno stálost, jasnost a transparentnost významů a *pragmatik* považuje jazyk za typ komunikativní činnosti.

U pragmatické dimenze sémioze uznává Morris nutnost soustředění se především na empirickou pragmatiku, tzn. že zde nevidí žádná transparentní pravidla přiřazení nějakých významů. Jím deklarovaná pragmatická pravidla sémioze se týkají podmínek, za kterých znakové vehikulum je pro interprety vůbec znakem. Sémantickou dimenzi sémioze však zakládá na výsledcích Carnapových²² prací, rozeznává „jazyk syntaktiky“ a „jazyk o věcech“, a postuluje *sémantická pravidla*, která vymezují, za jakých podmínek je znak použitelný o jistém objektu či situaci. Tato pravidla tedy vzájemně přiřazují znaky a situace denotovatelné těmito znaky. Sémantická pravidla, a pravidla obecně, jsou podle tohoto pojetí nutná jako podmínky vzájemného rozumění. Takové pojetí vede ke kodifikaci významů a jejich normativitě. Hodí se tedy pro normativně pojaté vědecké jazyky, avšak neodpovídá zcela užívání jazyka přirozeného, ale ani jazyka vědy, neboť i ta používá upravený jazyk přirozený, nikoliv jen interpretovaný logický kalkul.

V analytické filosofii přirozeného jazyka, ať již jde o její evropskou (oxfordskou) variantu či variantu americkou (novopragmatickou), nalézáme proto různá pojetí významů odvozená z komunikativní (sociálně interaktivní či behaviorálně interaktivní) situace, v níž důležitou roli hrají sociální apercepce, anticipace a mentální modelování obrazů intencí a recipkých obrazů percipienta²³. Ukázalo se tak, že pragmatická úroveň sice vyrůstá z předchozích dimenzí, syntaktické a sémantické, avšak že zároveň platí, že k pochopení významů pouze tyto dvě formalizovatelné roviny nestačí, neboli že pragmatika jenom „nepřidává“ další, pragmatickou úroveň významů, ale že je i klíčem k úplnému pochopení skutečné (nikoliv jen formalizované a normativní) sémantiky a syntaxe, a že pojetí významů je třeba chápat celostně, byť strukturovaně. Tato skutečnost otevírá prostor pro znovuuchození sémioze jako *procesu určité struktury* v peirceovském pojetí, tedy k znovupromyšlení významu jako *interpretantu* znaku.

Souhrnně řečeno, význam dnes může být chápán buď jako 1) „hmatatelný“ předmět fyzického světa (k tomu svádí fregeovská dichotomie význam/smysl), nebo 2) jako předmět myšlenkového světa mluvčího, který je intersubjektivní komunikací ustalován na předmět intersubjektivně sdílený, nebo 3) jako předmět světa objektivních abstrakt (univerzálií). V některých pojetích pak není význam vůbec chápán jako „předmět“.²⁴

Od představy „nálepek“ (výraz je vždy spjat s určitým významem, který lze přiřadit na základě sémantického pravidla) se přitom přešlo k představě, kdy význam jednotlivých výrazů spočívá v tom, jak tyto výrazy přispívají k významu celých promluv, tzn. že významy mohou být modelovány na základě rozdělování významů vyšších komunikativních celků.²⁵

Význam promluvy²⁶ je chápán buď z pohledu mluvčího jako soubor intencí mluvčího, soubor záměrů mluvčího vyvolat u recipienta určitou reakci na základě rozpoznání záměru

²² Rudolf Carnap (1891 - 1970), představitel novopozitivismu spjatého s tzv. Vídeňským kroužkem, jehož byl spoluzakladatelem. Značná část Carnapových prací je věnována problematice logické syntaxe a logické sémantiky. Česky viz výbor prací: Carnap, R., *Problémy jazyka vědy*, Svoboda, Praha 1968. Viz také Slouková, D. *Sešity k dějinám filosofie VIII/1*. Filosofie 20. století, VŠE Praha 2003

²³ Přehled nejvýznamnějších autorů filosofie přirozeného jazyka, jejich děl a jejich myšlenek viz: Slouková, D., *Sešity k dějinám filosofie VIII/2. Filosofie 20. století*. VŠE Praha 2002

²⁴ viz Peregrin, J. *Úvod do teoretické sémantiky*, Karolinum, Praha 1998, s.3-6.

²⁵ Peregrin, J. *Význam a struktura*, OIKOYMENH, Praha 1999

²⁶ Zamýšlení se nad významem promluvy, jež bylo spjato s Austinovou teorií mluvnických aktů (viz poznámka dále), ovšem předcházelo zamýšlení se nad významem výroku či věty v novopozitivistickém konceptu normativního jazyka vědy. Jelikož je v češtině běžné vyjadřovat se o něčem jako o *smysluplném*, byl tento novopozitivisticky

tuto reakci vyvolat. Toto je *intencionální pojetí významu*²⁷. Pokud je tento intencionální význam skutečně přiřazen na základě recipientovy interpretace, jde o *realizovaný intencionální význam promluvy*²⁸. Častější však je pojetí behaviorálně orientované, kdy je význam promluvy chápán například jako *mluvní akt*²⁹ realizovaný danou promluvou. Jeho strukturálně obsahovými složkami jsou *propoziční obsah*, *výpovědní síla* a *výpovědní efekt*. Význam je promluvě přiřazen normativní silou závaznou pro členy určitého společenství a zároveň má mluvni akt i normativní důsledky, navozující závazky pro realizátora mluvniho aktu. Ten se ocitá v pozici, kdy veřejně přejímá odpovědnost za určitý postoj či činnost, a je v případě nedodržení těchto závazků podrobitelný veřejné kritice podle společenských standardů³⁰. Tvrdit nějakou větu znamená brát na sebe závazek poskytnout její opodstatnění a současně nabízet ostatním oprávnění tuto větu tvrdit.³¹ Intersubjektivně chápané normativní prostředí je tvořeno logickými inferencemi zdůvodňování a opodstatňování významů. To vše se přitom děje na pozadí určité sdílené *životní formy*.

V diskurzivně orientované filosofii lze stručně říci, že význam promluvy odpovídá *smyslu diskurzivního objektu*, tedy hledanému a uhadovanému smyslu promluvy v její následné celkové reflexi.

Ať již je konkrétní pojetí významu jakékoliv, vždy je přitom lze peirceovsky vyložit jako nějaké *interpretans* v procesu sémioze. Povaha peirceovského interpretantu je přitom taková, že zastřešuje v jisté jednotě řadu momentů, které jsme jinak zvyklí rozlišovat. Snad právě proto se hodí k účelu, ke kterému ho chceme použít, neboť je lze aplikovat i na jiné samoorganizující se systémy než lidský subjekt. Peirceovo pojetí sémioze se sice váže na faneron (obsah mysli subjektu), ale podobně jako v Husserlově fenomenologii i zde existují objektivní koreláty, jakými jsou např. fakta³².

chápaný význam věty překládán v pracích tohoto období jako její *smysl*. Jde však o jiný „smysl“, než o *smysl fregeovský*, o kterém se v našem přehledu zmiňujeme, a rovněž o jiný „smysl“ než ten, který přisuzujeme např. netransparentním symbolům (na rozdíl od transparentních znaků, v jejichž případě hovoříme o významu).

V české překladové literatuře a literatuře sekundární, která se o tyto překlady opírá, dochází k značné konfúzi. Je třeba vzít na vědomí, že výraz „smysl“, má-li autor na mysli novopozitivistické tázání týkající se věty či výroku, byl v dalším období v souvislosti s tematizací promluvy (nikoliv věty či výroku), nahrazen výrazem *význam promluvy*. Z tohoto důvodu nyní i v souvislosti s větou či výrokem, mluvíme o jejich *významu*.

O *smyslu* věty či výroku, resp. promluvy pak je vhodné mluvit jen v případech, kdy se nad tímto smyslem zamyslíme, neboť se věta či výrok, resp. promluva pro nás stala v určitém ohledu netransparentní (významově neprůhledná). V tomto případě hovoříme o hledání *smyslu diskurzu* (tedy o hledání smyslu promluvy, chápané jako diskurz), o hledání *smyslu diskurzivního objektu*, na němž se sami v *reflexi* svou interpretací podílíme.

²⁷ Viz např. Oravcová, M. (ed.) *Filozofia prirodzeného jazyka*, Bratislava 1992

²⁸ Viz např. Kořátko, P. *Význam a komunikace*, Filosofie, Praha 1998

²⁹ Teorie mluvniích aktů pochází od britského filosofa Johna L. Austina (1911 - 1960). Je známa z pozdějšího vydání jeho přednášek předchozího období *How to Do Things with Words* (1962) (česky *Jak udělat něco slovy*). *Něco říkat*, znamená podle Austina vždy zároveň *něco dělat*. Austin nejdříve rozeznává *konstativy* (něco konstatují, tvrdí, jsou buď pravdivé či nepravdivé) a *performativy* (kromě toho, že něco říkají, zároveň něco dělají, např. slibem se slibuje, a nelze o něm říci, že je pravdivý či nepravdivý, lze hovořit pouze o jeho zdařilosti). Po reformulaci problému rozeznává Austin v každém mluvniím aktu *lokuci*, *ilokuci* a *perlokuci*. Stručně řečeno, každý mluvnií akt má nějaký *propoziční obsah* (*lokuci*), *výpovědní sílu* (*ilokuci*, to co je mluvčím zamýšleno), a *výpovědní efekt* (*perlokuci*, skutečný dopad na recipienta).

³⁰ Kořátko, P. *Význam a komunikace*, Filosofie, Praha 1998

³¹ Peregrin, J. *Robert Brandom a jeho „opus magnum“*, Filosofický časopis roč. 48, 2000, č.3, s.419-422;

Brandom, R. *Rozum, vyjádření a filosofie*, Filosofický časopis roč. 48, 2000, č.3, s.422-437

³² V Peirceově koncepci před mysl předstupují „prvosti“ (věci „tak jak jsou“), „druhosti“ (bipolární vztahy, tedy např. fakta) a „třetosti“ (tripolární vztahy, zákonitosti). Ve faneronu se mohou projevit jako explicitní, resp. explikované znalosti: „třetosti“ jako explicitní, resp. explikované zákony, „druhosti“ jako explicitní, resp. explikovaná fakta, „prvosti“ jako explicitní, resp. explikované kvality, qualie, univerzálie. Neexplikované (implicitní, tacitní) znalosti mají také svou triádu: „prvosti“ - dojmy kvalit jako výsledky čítí, „druhosti“ - zážitky, zkušenosti, jako výsledky percepce (např. za jakých okolností jsme pociťovali bolest, mrazení,

Interpretans je dispozice, schopnost reagovat určitým způsobem, a rovněž je uplatněním této dispozice, čili skutečným reagováním na nějaký podnět, na nějaké znakové vehikulum. Zahrnuje tedy například všechny podoby *sémantických významů*. Zahrnuje naši schopnost věci pojmenovat. Vidíme-li strom, umíme jej pojmenovat jako „strom“. Slyšíme-li slovo „strom“, umíme si představit nějaký strom (obraz) nebo se nám vybaví nějaké příklady toho, co je to strom (obě lze označit jako fregeovský význam), případně si uvědomíme obecnou povahu výrazu „strom“ a představíme si celou třídu různých stromů (denotát, ev. extenze). Ve spojení s ostenzí (ukázáním), nebo v nějaké větě, která upřesňuje kontextem o jaký konkrétní strom jde (např. „ten v severním rohu zahrady“), si představíme zcela konkrétní strom (referent). Mohou se nám také vybavit určité charakteristiky („je zelený, má větve“), které můžeme dále upřesnit („není vždy zelený, ale má kmen...“), to znamená, že provádíme sémiozi ad infinitum, dokud nedojdeme k určitému úhrnu sémantických rysů (intenze). Interpretans zahrnuje dále i to, co je označováno jako *intencionální význam*. Například podle Husserla je význam tím objektivním, jež je společné různým subjektivním reálným aktům mínění; je to univerzálie, jejímž případem je vyjadřující, objektivující akt. Podle Grice je význam promluvy pro mluvčího jeho úmyslem vyvolat v adresátovi přesvědčení, že mluvčí věří v pravdivost obsahu tvrzení. Interpretans v těchto případech vyjadřujeme nějakým výrazem (nové representamen).

Interpretans však zahrnuje vedle toho, co je označováno jako sémantický význam i to, co někdy označujeme jako *význam pragmatický*, tedy i jiné reakce recipienta (např. fyziologické, nově vybuzené intence a chování, včetně chování resp. response myšlenkové a jazykové, což jsou právě ony stránky intencionálního nebo sémantického významu, pokud je takto vydělíme a určíme.

Pojem *interpretans* se přitom hodí nejen k uchopení právě probíhajících individuálně rozdílných pochodů, ale i k popisu obecné interindividuální reakce v případě normativně pojatých (vědeckých) jazyků, neboť podle Peirce tzv. *úplný interpretans* je účinek, který by byl v mysli znakem vyvolán za dostatečně dlouhého utváření myšlenky. Zahrnuje tedy veškeré účinky a asociace a výběr těch, které jsou z hlediska zákona (peirceovská „třetost“), tj. z hlediska vědeckého či normativně vědeckého, signifikantní.

Individuální a interindividuální (sociální, kulturní) pohled

Problematika chápání „významu“, se prolíná s druhým komplexem problémů, který se týká vztahu individuálního subjektu a subjektu obecně. Zajímá nás, jak se na uvažovaných vztazích podílejí intersubjektivní a sociální kontakty, kultura společenství či společnost. Jádrem moderního myšlení o subjektu tvoří podle Cullera³³ dvě základní otázky: „...za prvé: je jáství něčím daným, nebo něčím, co je vytvořeno; za druhé: mělo by se chápat v individuálních či sociálních souvislostech? Z těchto dvou protikladů se odvíjejí čtyři základní linie moderního myšlení.“ Pro nás je důležitý závěr, abychom vždy stav, který zkoumáme, doplnili dynamikou změn, pohledem, kde jde již nikoliv o *stav*, ale *stávání*, pohledem vývojovým. Pohled individuální pak má být doplněn pohledem sociálním. Komplex těchto problémů by však rovněž přesáhl námi zvolený cíl tohoto pojednání. U vědomí těchto spjatostí volíme v tuto chvíli možnost bližšího zaměření na subjekt jako individuum a zároveň pohled pouze na jeden z momentů, který vytváří onu dynamiku *stávání*.

Společenství a společnost se vždy podílejí na tom, k jakému *interpretans* se subjekt v konkrétní situaci uchýlí. Přímý podíl intersubjektivní i veřejně pojatého sociálního vlivu v

„nepříjemno“ apod.) a „třetosti“ - um, jako výsledky podvědomého kvaziracionálního zpracování (např. jak udržet balanc).

³³ Culler, J., *Krátký úvod do literární teorie*, HOST, Brno 2002, s. 118-119

konkrétní komunikativní situaci zkoumá filosofie přirozeného jazyka. Elementární jednotkou zkoumání je zde promluva (utterance), a zkoumání je vedeno primárně z pohledu mluvčího. Z jiného pohledu zkoumá promluvy (mluvu a texty) diskurzivně orientovaná filosofie, jejímž zájmem jsou především velké objektivizované jednotky promluvy - diskurzy, a to zejména ve vztahu k sociálním faktorům, které je spolutvářejí. V komunikativní situaci je zkoumání zaměřeno více z pohledu recipienta (receptivní hermeneutika). Převážně nepřímý sociální podíl na utváření interpretans pak analyzuje např. diskurzivní filosofie myslí či diskurzivní psychologie³⁴. To, jak společnost utváří subjekt, jakým způsobem má vliv na interpretans, je otázka, již lze zkoumat zvlášť, neboť v našem případě uvažujeme pouze o *roli interpretantu* v sémiozi a o *sémiotické roli subjektu*. Neklademe si na tomto místě za cíl podrobně osvětlovat variabilitu konkrétních možností interpretantů, a její spjatost s různými společenskými vztahy a faktory: s výchovou, sociálním prostředím, předchozím intelektuálním vývojem, zapojeností do různých druhů činností a oborů činností, životním stylem a životním způsobem³⁵.

Jestliže bychom si mechanismus a roli *interpretantu* představili schématicky v horizontální rovině, v níž můžeme celý pochod myslí zachytit vodorovně se rozvíjícím schématem, pak sociální vlivy, které formovaly schopnost právě takového, ne jiného interpretantu v dané konkrétní situaci, bychom museli zakreslit v rovině vertikální. Utváření této *kompetence* se odehrává v jiné rovině, která nás bude více zajímat v úvahách o vztazích mezi informací a znalostí. To by však přesáhlo meze tohoto pojednání. V této chvíli se spokojíme s tím, že nás zajímá právě onen „horizontálně“ se odvíjející mechanismus konkrétní, individuální unikátní situace subjektu.

Sémiotická role subjektu, interpretans a vznik nové informace

Nyní se tedy konečně zaměříme již na onen třetí komplex problémů. Soustředíme se právě na roli peirceovsky pojatého *interpretantu*, aniž bychom zatím zacházeli do podrobností, o jaký druh interpretantu z hlediska další možné peirceovské klasifikace jde.

Představme si následující případy.

1) Označme si výchozí (vstupní) strukturu jako *A*, výslednou (výstupní) strukturu jako *a*. Touto výslednou strukturou budeme rozumět *výraz*, ke kterému subjekt dospěje *vyjádřením*. V duchu obecné sémantiky³⁶ můžeme tento *výraz* chápat širě, než jen jako *jazykový výraz*. Můžeme jím chápat *celkovou odezvu* (*totální responzi*) subjektu, která se projevuje nějakým chováním, jednáním, aktem, včetně aktu mluvního, nějakými vysledovatelnými fyziologickými projevy, ale i navenek těžko vysledovatelnými pocity, náladami, očekáváními, intencemi atd. V našem příkladu si však pro jednoduchost představíme přece jen *výraz jazykový*. Při vyjádření, které subjekt (signmaker) provádí, však také dochází k *současné zpětné identifikaci*. Na základě výrazu *a* subjekt současně zpětně identifikuje nějaké $AI = A$. Symbol *AI* bychom mohli ve shodě s Peircem nazvat *bezprostředním objektem*, tj. objektem tak, jak jej znak (representamen) samotný reprezentuje, neboli objektem v určitém ohledu, aspektu, úloze, k nimž se vztahuje *sémioze*, čili vztah značení. Symbol *A* pak představuje tzv. *dynamický objekt*, tj. takový objekt, který se v sémiozi jako objekt značení uplatňuje, nikoliv však nutně a bezprostředně svou přítomností. Jde tedy o předlohu objektu v určitém ohledu, aspektu či úloze, předlohu bezprostředního objektu.

³⁴ Harré, R., Gillet, G.R. *Diskurz a mysl. Úvod do diskurzívnej psychológie*. Iris, Bratislava 2001

³⁵ Viz Wittgenstein, L. *Filosofická zkoumání*, Filosofia, Praha 1998

³⁶ Obecná sémantika (General semantics) - hnutí a dnes již víceméně asimilovaný proud filosofie jazyka v období 30. až 60. let 20. století (Korzybski, Chase, Hayakawa, Rapoport, Somerville). Jazyk byl považován za rozhodujícího organizátora světa totálních odezev. Proti „tyranii slov“ propagovali představitelé General semantics ideu jazykových analýz, které povedou k „všenápravě“.

Zatímco dynamický objekt není součástí znaku, bezprostřední objekt naopak patří do oné trojice, kterou je znak u Peirce vymezen. Spatří-li subjekt například na obzoru strom, lépe řečeno „strom tento, tam a tehdy“, a praví „strom“ a ukáže na něj, pak provádí *ostenzi*, již přiřazuje výraz nějaké reálné entitě přímým ukázáním či předvedením. Subjekt v komunikativní situaci sděluje, že to, na co ukazuje (dynamický objekt A), a zároveň to, co má na mysli, když na to ukazuje (bezprostřední objekt, AI) právě vyjadřuje výrazem a . Zároveň s tímto vyjádřením, jako druhá stránka téhož duševního pochodu, probíhá *současná zpětná identifikace* výrazu a s bezprostředním objektem AI , který má subjekt na mysli a jeho prostřednictvím i s dynamickým objektem A , skutečným stromem na obzoru, který se stal vstupem k sémiozi, který tedy představuje onu vstupní strukturu, již hodláme použít v naší charakteristice informace. Výraz „strom“ je tedy již při vyslovení identifikován se „stromem tímto, tam a teď“, na který zároveň subjekt ukazuje.

Subjekt však může také říci „velký zelený košatý ošklivý strom“. Může také říci „osika“ nebo „támhleto“. Může použít množství různých výrazů, vztahujících se k téže předloze, neboli témuž dynamickému objektu, avšak k jiným bezprostředním objektům, podle toho, který ohled, úlohu či aspekt chce výrazem označit. Ve všech těchto případech vyjádření ostenze je zpětně identifikováno $a=AI=A$.

Strom, na který subjekt ukazuje, oplývá stejně jako jakýkoliv jiný dynamický objekt z hlediska možného vyjádření „přebytkem významu“.³⁷ Z něj subjekt vybírá vždy jen nějaký aspekt. V čem pak ale může spočívat přírůstek informace nebo vznik informace nové, vždyť výrazy, které subjekt při vyjádření použije, jsou přece většinou v jazyce již k dispozici? Tušíme, že zřejmě i v tom, že pro daný ostenzivní případ subjekt použije právě daný výraz, doprovázený dalšími komponentami celkové odezvy (totální responze).

Novou informaci můžeme spatřovat v první řadě v onom unikátním přiřazení (také klasifikaci, kvalifikaci apod.), a v zápětí i vyjádření (např. slovním) a současné zpětné identifikaci tohoto vyjádření s tím, co má subjekt na mysli, tedy s bezprostředním objektem. Avšak to, co má subjekt na mysli, je často těžko uchopitelné. Ve výkladu tohoto mechanismu se tak dostáváme do obdobné situace, jako je ta situace, ve které se nachází subjekt, o němž referujeme.

To, „co má subjekt na mysli“ se zároveň proměňuje. V průběhu sémioze se spolu s vyjádřením a zpětnou identifikací zurčtuje. Výraz je již novým representaminem (původní representamen byl v našem příkladu vizuální obraz stromu na obzoru). Nyní již jde o representamen toho zurčitěného, co má subjekt na mysli. Výraz sice stojí na konci takto popsané sémioze, ale je i počátkem sémioze jiné, která začíná například tím, že právě vyřčený výraz je zaslechnut jiným subjektem. Ono zurčitěné, i samo zurčtění toho, co má první subjekt na mysli při svém vyjádření, je zahrnuto v peirceovském pojmu *interpretans*.

Připomeňme si, že podle Peirce je znakem cokoli, co vztahuje něco jiného, tedy právě *interpretans*, k nějakému objektu, k němuž se samo vztahuje týmž způsobem. Viděný strom (znak) vztahuje toto *interpretans* k objektu, stromu na obzoru, resp. k bezprostřednímu objektu, např. k osice, a to stejným způsobem, jakým je např. viděný strom vztažen k osice. V tomto případě tedy výběrem botanického názvu. Co je tedy oním *interpretantem*? V daném případě je to především právě ona vlastní proměna mysli (tedy účinek znaku) či dispozice k této proměně, dispozice reagovat právě tímto způsobem, proměnou bezprostředního objektu v to, co jsme jinak zvyklí nazývat *významem*, proměnou, ke které dochází při vyjádření a zpětné identifikaci. Tato proměněná podoba je zurčtěním či modifikací původního bezprostředního objektu. *Interpretans* se postupně stává novým znakem, který je vyjádřen *novým representaminem* (například výrazem „olše“).

³⁷ Ricoeur, P. *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*, Archa, Bratislava 1997

Shrňme, že přírůstek informace (nová informace) nějak tkví ve *vyjádření a současné zpětné identifikaci* výrazu s *bezprostředním objektem*, při které dochází k jeho proměně či modifikaci. Dochází k zurčiténí či modifikaci bezprostředního objektu $a=A1\Rightarrow A$. Vztah $A1\Rightarrow A$ vyjadřuje, že ačkoliv došlo ke ztotožnění, objekt v určitém ohledu je již modifikovaný (není to již „spatřený strom - osika“, ale „osika, tak jak ji mám na mysli, když vezmu v úvahu, že je to osika“), ale stále ještě odkazuje na původní ostenzivní objekt (spatřený strom). Zurčiténím vyjádření (výrazem a), došlo k „zurčiténí“ i „objektu v určitém ohledu“ ($A1$) a to tak, že vztah mezi $A1-A$ je již vhodnější zapsat a uvažovat jako $A1\Rightarrow A$. Znamená to, že *základní charakteristikou interpretantu je přírůstek informace*.

Příklad s ostenzí, který jsme uvedli, je spíše výjimečný, mnohem častěji se setkáváme se znakem (resp. representaminem) jako slovním výrazem. V následujícím druhém příkladu si proto daný mechanismus objasníme z tohoto běžnějšího pohledu.

2) Druhá možnost je typická pro situaci, kdy ostenze chybí, a takových situací je asi většina. Jeden člověk řekne jinému například větu: „viděl jsem strom“, nebo „viděl jsem tamto na obzoru“. Mluvčí může mít za to, že pro něj stále ještě „v podstatě“ platí $a=A1=A$. Neplatí to však zcela jistě pro příjemce zprávy (recipienta), který nebyl ostenzi přítomen a není to proto jeho přímý zážitek. Záměrem mluvčího přitom zpravidla je, přesvědčit příjemce promluvy, že $a=A1\Rightarrow A$. Ten však na základě recipovaného (v tomto případě slyšeného) výrazu a bude identifikovat nějaké $A2$, které se nerovná ani neodkazuje stejným způsobem jako $A1$ k A . Příjemce má však zato, že je též ohledem A , tedy že $A2\Rightarrow A$.

Příjemce zprávy identifikuje výraz s nějakým bezprostředním objektem nikoliv současně s tvorbou/produkcí znaku mluvčím, ale teprve následně. Znamená to, že je v tomto případě patrnější, že *interpretuje*. Jeho interpretans ($a=A2$) je již evidentně „něčím dosti jiným“. Toto „něco jiného“ drží příjemce jako představu v mysli. Toto „něco jiného“ je účinkem, který vyvolal recipovaný (zde slyšený) výraz (např. „strom“ nebo „obluda na obzoru“). Recipovaný výraz je *representamen*, čili *vehikulum*, nesoucí sebou možnost různých účinků, různých *interpretantů*.

K tomu, abychom celý pochod uzavřeli, nám chybí ještě jeden krok. Je jím opět *vyjádření*, tentokrát vyjádření oné představy recipienta, respektive onoho účinku recipovaného výrazu. Může to být nějaká reakce recipienta, nějaký projev jeho chování, nějaký čin, anebo vyjádření mluvní (resp. diskurzivní). Všechna tato *vyjádření* mají opět za výsledek nějaký nový výraz (b), který může být pochopen jako nový znak, resp. nový representamen (např. úlek, pronesení věty: „to je hrůza!“ nebo „a co má být?“ případně „ano, v té souvislosti jsem si vzpomněl na...“ atd.) Tyto nové znaky (respektive nová *vehikula* či *representamina*) jsou teprve tím, co „nese“ novou informaci. Z peirceovského hlediska jde tedy opět o sémiozi ad infinitum, kdy *interpretans* je vyjádřeno novým *representaminem*, které může mít opět své další *interpretans* atd. do nekonečna.

Také u tohoto druhého vyjádření (b) platí vše, co bylo řečeno v prvním případě. I zde probíhá u recipienta *současně s vyjádřením* (od $A2$ k b) i *zpětná identifikace* ($b=A2$), a přitom je dál zachován odkazující vztah $A2\Rightarrow a$, dále mířící až k $\Rightarrow A$.

Vidíme, že první případ je obsažen v druhém. Obecně vzato můžeme totiž vždy říci, že jde na jedné straně o *implikát* (stlačení, například do onticky uchopovaných struktur myslí³⁸, nebo to, co je „zapsáno“ jako genetický kód, nebo jako instrukce v případě požáru, tedy symbolicky) a na straně druhé o *explikát* (ať již realizovaný či myšlený). $A1$ je implikátem, jehož explikát je zprvu dán ostenzivně, tzn. že na něj jakoby lze ukázat a identifikovat jej s A ;

³⁸ Tímto problémem se dnes intenzivně zabývají kognitivní vědy. Viz např. Nosek, J., *Mysl a tělo v analytické filosofii*, Praha 1997; Pstružina K., *Svět poznávání*, Olomouc 1998

$A2$ je implikátem, který není spjat s ostenzivním, ale pouze s myšleným explikátem. Nelze na něj ukázat, protože identifikace $b=A2 \Rightarrow a \Rightarrow A$ se děje jen jako obsah mysli, faneronu. Pro $A1$ je explikátem i výraz a , pro $A2$ je jím i výraz b . Myšlenými explikáty však jsou ony rozvinuté představy, které jako významy spojujeme s tím, co je „informačně stlačeno“ v nějakém výrazu, nebo myšleném implikátu.

Interpretace je převažujícím jevem komunikace. Právě prostřednictvím popsaného mechanismu interpretace jako *současného vyjádření a zpětné identifikace*, dochází také k onomu přírůstku informace či vzniku nové informace, tedy nikoliv přímo jen tím, že je daným samoorganizujícím se systémem (signmakerem) produkován *emergentně* nový znak, který je teprve až v následujícím kroku vstupem pro další interpretaci samoorganizujícím se systémem. Nikoliv, již při samotné produkci/tvorbě znaku je patrná nespojitost, „trhlina“ mezi vstupní strukturou (A , resp. a) a výstupní strukturou (novým representaminem a , resp. b), kterou překlenuje aktivní účast subjektu *vyjádřením a současnou zpětnou identifikací*, tzn. *interpretans*.

Charakteristika informace, zohledňující roli subjektu

Na základě popsaného mechanismu *interpretantu* se nyní pokusíme o následující charakteristiku informace, respektující sémiotickou roli subjektu.

O informaci mluvíme v případě *transformace výchozí struktury ve strukturu transformovanou, při níž je původní struktura subjektem vyjádřitelná a poté i vyjádřená jako struktura transformovaná. Tato transformovaná struktura je zároveň s vyjádřením subjektem zpětně identifikována se strukturou výchozí. Lze přitom uvažovat o „in-formaci“ jako o této transformaci, nebo o „informaci“ jako o struktuře, která je schopná ji vyvolat (je schopná in-formovat).*

Jak vidíme, v naší charakteristice se objevuje subjekt, jedná se tedy o charakteristiku z pohledu oné nejvyšší ontické úrovně, která však ontickou přestává být v okamžiku, kdy je zde subjekt skutečným aktérem, neredukovatelným na objekt. Objekt totiž není schopen současné zpětné identifikace, objekt může projevit svou funkci (činnost, chování), které by bylo popsatelné jako zpětná identifikace teprve až v následujícím kroku, nikoliv současně. To, co jsme vyjádřili oním obousměrným současným pochodem, je něco příslušejícího „subjektu u sebe a pro sebe“, jak jsme o něm hovořili. Jestliže se v uvedené charakteristice objevil subjekt, není tomu tak, že nejde o souhrnnou charakteristiku, ale pouze o charakteristiku vzhledem k této nejvyšší úrovni? Nemá tedy pravdu Capurro, když se kloní k názoru, aby se pojem informace používal jen pro komunikativní situaci člověka? Co si pak mají počít onticky orientovaní myslitelé³⁹, kteří mají potřebu hovořit o informaci v přírodě bez ohledu na člověka? Jestliže namísto popsaného mechanismu interpretantu použijí onticky-behaviorální výraz *emergence*, neztrácí se z takových charakteristik specificky lidský, ale právě proto pro nás podstatný rozměr transparency („vidění“) významů, a nejde tedy v případě výrazu „informace“ skutečně o „zastřešení“ dvou odlišných pojetí, dvou pojmů? Pokusme se nyní pohledět na Capurrovo trilema z dalšího úhlu.

Různé přístupy k souhrnné charakteristice informace

Zmíněné Hofkirchnerovo pojetí může být příkladem univerzálně aspirující teorie, která sjednocuje pohledy na strukturaci a dynamické pochody v přírodě i společnosti. Přestože jde o pokus o *sjednocující teorii informace*, je tato teorie jen jednou z mnoha obdobných koncepcí, ostatně jak to při svém vystoupení Hofkirchner sám přiznal. Existují ale také různé pokusy vědy o informacích přinášející nikoliv sjednocující univerzalistickou variantu, ale o

³⁹ Z českých autorů např. J. Šmajs, viz pozn. výše

sjednocení usilující utřídění a propojení *různých* pojetí informace, které hledají *společného jmenovatele* obdobně, jako se o to snažíme my. Jednou z nich je Činčeroovo pojetí informace jako „universále před/v/a po“.⁴⁰

Ani zde však nenacházíme onu pro subjekt charakteristickou *současnou zpětnou identifikaci*, o niž se opírá námi navrhovaná charakteristika. S ohledem na tuto zpětnou identifikaci se nám pak ukazuje jako kardinální problém pojetí informace nikoliv to, zda ji chápeme jako univerzálii „před“ či „v“ či „po“ (i když jinak se dá i s takovým utříděním různých pojetí informací souhlasit), ale to, že informace vystupuje ve dvou různých pohledech či aspektech, buď jako *strukturní*, nebo jako *sémantická*. V důsledku absence současné zpětné identifikace se totiž informace ve všech těchto pojetích (v Činčerově utřídění), ať již spor o univerzálie řešíme tím či oním způsobem (před/v/po), vždy jeví konec konců jako *informace strukturní*, při níž je univerzálie (struktura) spojována s vehikulem buď hmotným (pak vzniká hmotná struktura) či symbolickým (pak dochází k realizaci *type* ve formě znakového *tokenu*⁴¹). Největší problém, který však zůstává buď neřešen, nebo je řešen jen nedostatečně, patříujeme však ve vztahu *strukturní informace a informace sémantické*.

Gregoryovský subjekt a epistemologická antropičnost

V průběhu času dochází při informačních pochodech k *informačnímu stlačení*, svinutí do implikátního řádu, obecněji však, jak jsme uvedli výše, k informační *transformaci*. K rozvinutí struktury implikátního řádu do struktury řádu explikátního však dochází jednak následně (v čase za sebou), tedy *diachronně*, ale jednak také *synchronně*⁴², současně spolu s informačním stlačením. To je ona *současná zpětná identifikace*, která je vlastní pouze subjektu, obdařenému myslí a vědomím.

Alespoň pokud my víme, neboť jak funguje „mysl (či psyché) netopýra“⁴³ si sice umíme nějak vysvětlit, ale netopýrem nejsme, a nevíme, jak doopravdy světu rozumí on. Pouze cosi jeho „myslí“ přepisujeme. Nyní jde o to, doplnit dosavadní *behaviorální přípsání*

⁴⁰ Činčera, J.: *Informace, komunikace a společnost. Kapitoly z informační vědy*, Praha, 1. pracovní vydání <http://info.sks.cz/users/cn/iv/>

⁴¹ **typ (type)** Abstraktní obecná kategorie entit. Peirce ji nazývá také *Legisignem*. Jde podle něj o zákon, abstraktum či univerzálii, které jsou znakem. Není jednotlivou věcí nebo jevem, existuje jen jako abstraktní, determinuje věci, které existují. Je to *forma mající význam*. Oproti tomu: **token** je *jednotlivým konkrétním případem (realizací, interpretací či modelem) typu*. Peirce je též nazývá *Sinsignem*. Je to podle něj skutečná existující věc či událost, jednotlivý jev, který se udál jen jednou a jehož totožnost je omezena na to, co se stalo, nebo na jediný objekt či věc, která se nachází na jediném místě v jistém čase, která má funkci znaku. Do úplné Peirceovy trojice patří ještě: **tón (tone)**, též *Qualisignum*, což je vlastnost (kvalita), která je znakem (např. „pocit červeného“ jako „teplého“). Na rozdíl od široce používaných pojmů „type“ a „token“ se „tone“ používá jen zřídka.

⁴² Rozlišování synchronních a diachronních aspektů se vžilo po jejich používání F. de Saussurem v lingvistice. *Synchronní* pohled představuje jakýsi „řez“ *diachronním* časovým děním, nebo také struktury, které se v čase nemění. *Diachronní* si také lze představit jako složené z časových řezů.

⁴³ k tomu viz slavnou esej: Nagel, T. *Acé je byt' netopierom*, In *Mysel/telo/stroj*, Gál, E., Kelemen, J. ed. Bratislava 1992 s. 37-50. Podle Nagela i u živočichů, kterým „chybí jazyk“ a vůbec „nevědí o svých zkušenostech“, je přesto přítomna *zkušenost*. (tamtéž, s. 38) Zkušenost je „faktem“ a „faktem“ jsou i další skutečnosti, týkající se „subjektu“, přestože „existují fakty, které se nedají uchopit lidskými pojmy“. (s.42) Zároveň platí, že „/I/ na vytvoření koncepce toho, jaké je být netopýrem... je za potřebí zorný úhel netopýra. Pokud tento zorný úhel bude jen přibližný či částečný, i koncepce bude hrubá anebo částečná.“ (s.43) Nagel také hovoří o *výzvě* „vytvořit nové pojmy a navrhnout novou metodu, objektivní fenomenologii, nezávislou na empatii anebo imaginaci. Přestože by asi nepostihla vše, jejím cílem by bylo alespoň zčásti popsat subjektivní charakter zkušenosti způsobem pochopitelným i bytostem, které nemají takové zkušenosti... Mohli bychom se například pokusit vynajít pojmy, jimiž by se dalo vysvětlit osobě od narození slepé, jaké je to vidět.“ (s.49) (převod a překlad do češtiny D.S.) Podle nás tato měřítko alespoň částečně splňuje sémiotický pohled odvinutý od základních peirceovských termínů, o který se pokoušíme nejen zde, ale i v dalších připravovaných pracích.

připsáním sémiotickým, podobně jako jsme to učinili v případě lidského subjektu. Nepředstíráme ovšem, že je to netopýr, kdo ovládá sémiotiku, jsme to my, kdo činíme toto připsání. Od netopýra bychom pak mohli pokračovat k nižším životním formám, od biotických systémů až po nebiotické. Stále jsme to však my, kdo tak činí.

Lidský subjekt je, podle Dennettova členění, které jsme již uvedli, *gregoryovský*. Znamená to, že je schopen prostřednictvím jazykové komunikace výměny zkušeností z *popperovského* pochodu, který spočívá v tom, že přirozený výběr mezi popperovskými (a tedy i gregoryovskými) tvory se nejdříve uskutečňuje v mysli (tedy „na nečisto“). Znamená to, že tyto tvorové jako samoorganizující se systémy chrání uvedeným mechanismem svou integritu, neboli dosažený stupeň strukturní složitosti. Vázaná strukturní informace je v těchto systémech maximální, rostoucí (roste negentropie systému), a několika úrovněv. Obsahuje enkapsické⁴⁴ systémy sémantických informací o struktuře vlastní i o strukturách vnějších (modely světa).

Vnější svět (explikátní struktura) je uvnitř samoorganizujícího se systému reprezentován implikátními strukturami, jednak genetickými, jejichž ontogenetickým rozvinutím je struktura individua, a dále strukturami epigenetickými, tedy genetické struktury překračujícími, jakými je např. centrální nervová soustava. Jejich rozvinutí není v čase jen dopředné, diachronní, ale i synchronní, použitelné jako na vnější realitě do jisté míry nezávislé modelové (virtuální) struktury, jejichž prostřednictvím můžeme uskutečňovat uvedený popperovský mechanismus, který navíc prostřednictvím gregoryovského mechanismu zvěčňujeme v jazyce. Formou jazykových tokenů, tedy zvěčněných informací, znemnohásobujeme efektivitu dosažených výsledků popperovských experimentů, neboť je spolu jazykově sdílíme, a tím kvalitativně mnohánásobně zvyšujeme svou schopnost uspět v přirozeném výběru. Zvěčnělé informace bývají označovány jako informace kulturní, struktury jejich využití můžeme označit za informace epikulturní (kulturní informaci přesahující). Souhrnně se většinou hovoří o systémech informací sociálně-kulturních. Celou lidskou kulturu, civilizaci a společnost si z tohoto pohledu umíme představit jako zbytnělé, složitě členěné systémy zvěčněných informací a systémy jejich uchování, ochrany, distribuce, výměny, přeměny atd. na nových strukturních úrovních (nově strukturně vázaných).

Kromě toho, dnes již si dost dobře nelze představit ani nebiotické systémy bez propojenosti s biotickými⁴⁵, a rovněž tak již nelze dost dobře uvažovat o nebiotických a biotických systémech jinak než jako lidským subjektem (kulturou) vyjádřených. Jako „věci o sobě“ si je sice představit umíme, ale antropismus v poznání je dnes chápán i jako pozitivní fakt (např. v sociologii poznání). I když si lze představit svět bez člověka, je nutno odlišit a neplést si gnoseologické a ontologické pohledy od etiky, která (opět prostřednictvím antropického poznání) dochází k závěru, že bychom si „neměli řezat větve, na níž sedíme“, a nabádá nás k respektování změny pohledu směrem k „etice Země“⁴⁶.

Koloběhy a transformace zvěčněných informací prostřednictvím kulturních a technických výtvorů a sociálních institucí jsou přitom jen vyšší, složitější a sofistikovanější podobou pochodů, které tu existovaly i před člověkem, například jako mechanismy popsané hypotézou Gaia⁴⁷, do níž dnes znovu vkládá naději například geolog Westbrook.⁴⁸

⁴⁴ enkapsické - „vestavěné“, vmezežené, hierarchicky obsažené „uvnitř“

⁴⁵ Viz Westbrook, P., *Život jako geologická síla*, Nakladatelství Dokořán, Praha 2003

⁴⁶ Většina tzv. ekologicky orientované etiky je takto zaměřena. Pojem „Etika Země“ pochází ze stejnojmenné stati Aldo Leopolda. Česky v: Leopold, A. *Obrázky z chatrče a rozmanité poznámky (Sand Country Almanach)*, ABIES, Tulčák 1999. Viz též: Slouková, D., *Sešity k dějinám filosofie XII. Filosofie v postmoderní situaci, část I*, VŠE Praha 1998

⁴⁷ Hypotéza Gaia pochází od Jamese E. Lovelocka. Česky: Lovelock, J., E., *Gaia: nový pohled na život a zemi*, ABIES, Prešov 2002; Lovelock, J., E., *Gaia - živoucí planeta*, Mladá fronta, Praha 1993

Na otázku, zda existuje informace také v nebiotických systémech, musíme odpovědět obdobnou úvahou, jako když se ptáme po povaze „subjektu“ v biotických systémech obecně. Klasifikace nebiotických systémů jako samoorganizujících se systémů na zárodečné úrovni, obdařených „para-subjektem“ vychází z určité *koncepce*, v níž právě tyto zárodečné rysy *popperovsky* spatřujeme a tuto koncepci pak *gregoryovsky* (jazykově) vyjadřujeme a sdílíme. Vychází z teorie komplexních nerovnovážných systémů. Buď tedy můžeme, jak jsme již uvedli, a jak je tomu v případě koncepcí typu hypotézy Gaia, chápat nebiotické systémy jako neodmyslitelnou součást biotických systémů, anebo na ně můžeme hledět v určitém jejich pro nás významném ohledu, jako na komplexní nerovnovážné systémy. Výchozí strukturu pak můžeme chápat jako výchozí stav vstupních parametrů a transformovanou strukturou můžeme minit jednotlivé odlišné trajektorie přeměny systému, případně stavy, do kterých se systém dostává, tedy např. atraktory. Vycházíme přitom z úvahy, že změna (diference) vstupních parametrů je „významná“ pro stavy výsledné. Je však třeba zdůraznit, že to, co nám v takových případech předkládají rovnice a jejich řešení, jsou vždy jen *modely*, a to *modely určitých aspektů*, které nás zajímají, které nám připadají *signifikanční z hlediska našich úvah*.

Položíme-li si „natvrdo“ otázku, zda existuje či neexistuje i v nebiotických systémech informace, odpověď opět zní, že to záleží do značné míry i na našem rozhodnutí, zda ji tam z důvodů *popperovských* a *gregoryovských* mechanismů budeme spatřovat. Nacházíme-li totiž informaci i na nebiotické úrovni, i zde musí platit její obecná souhrnná charakteristika, a my ji takto musíme koncipovat. Jsme-li toho názoru, že se v tomto případě o informaci nejedná, pak i charakteristika informace ji nebude zohledňovat.

Jelikož jsme v našem pojetí zdůraznili antropičnost epistemologického přístupu, i její opodstatnění a vysvětlení jako součást *popperovských* a *gregoryovských* mechanismů lidského subjektu, je jasné, že se pokoušíme o modelové vyjádření, které by předem nevylučovalo žádnou sféru skutečnosti, neboť vycházíme z toho, že informace se nám jeví jako fenomén univerzální.

Strukturní a sémantický aspekt informace

Uvádí se, že informace má charakter *univerzálie*⁴⁸, avšak zároveň jsme ji charakterizovali jako transformaci jedné struktury v jinou. Znakově je informace jako univerzálie povahy *type*. Strukturní informaci si umíme představit jako spjatou se strukturou ztělesněnou ve hmotě, tedy jako realizaci či instanci univerzálie (*type*), tzn. jako *token* (danost, případ).

Řešením problému, zda tato univerzálie existuje „*před*“ (jako platónská idea) a teprve ve spojení s látkou nachází svého projevu, nebo zda je imanentně obsažena „*v*“ jako neoddelitelná charakteristika hmoty (fyzikalistické pojetí) se nyní nebudeme zabývat. Podobně jako to udělala analytická filosofie, budeme však vycházet z toho, že univerzálie je jiného řádu (možná „z jiné, třetí říše“) než fyzikalisticky chápaná hmota, ba i než svět lidského subjektu, vědomí a mysli. Otázku po postavení univerzálie necháme nerozhodnutou, neboť pro charakteristiky, jichž se chceme dobrat, není její řešení nutné.

Jako *strukturní informaci* označíme ten případ, kdy symbolickým (znakovým) způsobem (názvem, popisem, konceptem) vyjadřujeme (a připisujeme) strukturu jako univerzálii příslušející nějaké struktuře hmotného světa, např. podobným způsobem, jak to činí klasická strukturální analýza, když hledá invariant různých variant. Přitom většinou máme za to, že struktura existuje „*vtělena*“ (realizována, variována) do hmotně energetických, ať již

⁴⁸ Viz Westbrook, P., *Život jako geologická síla*, Nakladatelství Dokořán, Praha 2003

⁴⁹ viz zejména: Patočka, J. *Filosofie a společenský problém informace*, In *Acta bibliothecalia et informatica*, Opava, Slezská universita 1996, s. 17, též viz Cejpek, J. *Informace, komunikace a myšlení. Úvod do informační vědy*, Karolinum, Praha 1998,

fyzikalisticky, biologicky či sociokulturně chápaných systémů a charakterizuje vztahy (n-tého řádu) mezi jejich částmi či aspekty, jejich transformace nebo jejich vnitřní podobu či vzor (pattern). Jelikož za struktury hmotného světa můžeme považovat i univerzálie již realizované v *symbolické podobě*, vyplývá z toho, že také *tokens* (realizace s hmotným nosičem) těchto univerzálií (*type*), tedy *tokens* symbolické (znakové) povahy, lze považovat za základ informace strukturní (tzn. že mohou být dále transformovatelné). Abychom takovouto *strukturu* chápali jako strukturní *informaci*, musí být zároveň splněny podmínky, jež jsme uvedli v naší charakteristice, a sice, že musí jít o *strukturu transformovatelnou* do struktury konečné (transformované), dále o *strukturu vyjádřitelnou* ve struktuře transformované a *strukturu současně zpětně identifikovatelnou* ze struktury transformované do struktury původní.

Transformace struktur přísluší samoorganizujícímu se systému, o kterém uvažujeme. Vyjádření a zpětná identifikace však přísluší v první řadě nám, kteří o tomto systému ve faneronu (v mysli subjektu) *popperovským* mechanismem uvažujeme. Je to lidský subjekt, který popperovským způsobem (tedy modelově a „na nečisto“) připisuje vyjádření a současnou zpětnou identifikaci i samoorganizujícím se systémům jiným, a který je *gregoryovským* způsobem jazykem sám vyjadřuje a zpětně identifikuje. Znamená to, že vstupní struktura (kterou chápeme jako základ souhrnné charakteristiky informace) je *vyjádřitelná*, a při našem konkrétním vyjádření pak námi *vyjádřená*, a v naší reflexi (reflexi lidského subjektu) dokonce *vyjádřená jako vyjádřená* ve struktuře transformované. A znamená to zároveň i to, že transformovaná struktura je námi současně při naší konkrétní identifikaci, pokud se ji rozhodneme popperovským způsobem připsat a gregoryovským způsobem jazykově toto připsání vyjádřit, strukturou současně s vyjádřením zpětně identifikovanou se strukturou původní. Jinak řečeno, i současnou zpětnou identifikaci v takovém případě vyjadřujeme a zpětně identifikujeme jako *současně zpětně identifikovanou* nejen námi, ale i samotným samoorganizujícím se systémem, o němž referujeme.

Jako *sémantickou informaci* pak označíme ten případ, kdy prostřednictvím symbolického (znakového) výrazu či struktury, kterou můžeme za takový (sémiotický) výraz považovat, „vidíme“ strukturu jinou, vstupní, explikátní (tentokrát však, jak jsme si vysvětlili, nikoliv v dopředné diachronní rovině, ale v rovině synchronní). Zpětně identifikujeme znakovou strukturu s nějakou jinou (explikátní) strukturou. *Strukturní informace* je transformací univerzálie, jejíž původní i výslednou podobu chápeme především jako strukturu. *Sémantická informace* je transformací univerzálie, jejíž výslednou podobu chápeme jako stlačení struktury původní, jako strukturu, jejímž prostřednictvím onu původní strukturu v synchronní rovině identifikujeme.

Vidíme, že se jedná o tentýž mechanismus transformace struktur, který však pokaždé chápeme v jiném úhlu pohledu. Pro nás, jako pro subjekt, je každá informace sémantická. Jako sémantickou ji připisujeme i jiným systémům, pokud splňuje daný charakterizační aspekt, pokud jsme schopni „vidět“ explikátní strukturu skrze strukturu výslednou, případně dokonce připsat takové „vidění“ systému, o němž referujeme. Zároveň však je pro nás také každá informace strukturní. Vzhledem k této provázanosti lze spíše hovořit o *informaci strukturně-sémantické*, resp. o *systémech strukturně-sémantických informací* (máme-li na mysli zdůraznění ontického aspektu).

Každá struktura je potenciálním strukturním explikátem informace sémantické a proto také potenciální sémantickou i potenciální strukturní informací. Tento potenciál aktivuje subjekt, a to tehdy, stane-li se pro něj nějaká struktura *výzvou*, respektive *výzvou k*

*spolubyti*⁵⁰, výzvou k reakci, jíž se subjekt s touto strukturou jako s informací vyrovnává. Aktivace potenciální výzvy záleží na mnoha okolnostech. Může se například uplatnit *poznávací hledisko* (subjekt si myslí, že zná kód), *estetické hledisko* (když se subjektu něco zalíbí), i *hledisko pragmatické* (nějaký faktický dopad či tlak na subjekt, např. jeho ohrožení). Aktivace potenciální výzvy záleží také na charakteru vlastní *události setkání* subjektu s informací, tedy na *kontextu*, a na aktuálním stavu subjektu, na jeho intencích, aspiracích, cílech, hodnotách, na jeho životních horizontech, ale také na předchozích zkušenostech, vědomostech a znalostech. To vše jsou skutečnosti, které bychom mohli analyzovat dál a dál. Avšak i každá analýza je sledem interpretací a pro naše účely postačí, když si uvědomíme neredukovatelnost subjektu, s nímž počítáme při charakteristikách informací, na pouhý objekt.

Dilema zůstává

Peirce měl za to, že sémioze je záležitostí týkající se výhradně faneronu, tedy subjektu, lidského vědomí. Integrativní vědecké koncepce však vyžadují nově promyslet vztahy tak, aby bylo možno určité pojmy definovat obecně, tedy s ohledem na veškeré ontické formy. Hofkirchner ve své koncepci použil „para-subjekty“ a „proto-subjekty“. Slunečnice otáčející se za sluncem *značí* polohu slunce pro nás i pro sebe.

Lidský subjekt je schopen vyjádřit a identifikovat vztah *značení* nejen pro sebe. „Otáčení slunečnice za sluncem“ může identifikovat jako značení, i jako znak⁵¹, označující polohu slunce. Všechny termíny, které jsme uvedli (explikáty, implikáty, znak, sémioze, representamen, interpretans, bezprostřední objekt, vyjádření, současná zpětná identifikace atd.) jsou termíny naší mysli. Jsme je schopni připsat i jiným systémům, pokud to pro nás má nějaký smysl. Jestliže uznáme, že mezi sluncem a slunečnicí probíhají informační procesy a my jsme informaci charakterizovali s použitím určitých výkonů subjektu, pak otázka zní, jak vlastně uvažujeme o *jiném subjektu*, např. o „slunečnicovém subjektu“?

Peircova *faneroskopie* je také nazývána *fenomenologií* a do jisté míry platí, že jde opravdu o tentýž problém, který řeší klasická fenomenologie. Aniž bychom se pouštěli do dalších složitých úvah, uvedme tento pragmaticky orientovaný náhled.

„Slunečnicový subjekt“ je do té míry „subjektem“, do jaké míry to, že mu připišeme jisté charakteristiky či výkony, odpovídá svými výsledky pozorováním, soudobým vědeckým zdůvodněním a argumentujícím úvahám. V takovém případě pak i slunečnici připišeme to, že pohyb slunce (výchozí struktura) se pro ni stává informací, že tedy tuto výchozí strukturu slunečnice transformuje ve strukturu jinou. *Bezprostředním objektem* je pro ni něco, co můžeme popsat jako „ono energii vyzařující a pohybující se“. *Interpretantem* a zároveň i *representaminem* budou například veškeré pozorovatelné účinky „onoho pohybujícího se zdroje energie“, tzn. nejen poloha květu, ale i všechny další účinky, které bychom mohli podrobným zkoumáním zjistit, např. chemismus rostlin.

Interpretans je zde shodné s representaminem. To odpovídá Peirceově představě sémioze ad infinitum (viz výše). Zároveň nám musí být jasné, že bez pozorování a případného dalšího zevrubného zkoumání nepoznáme, že má jít o interpretans, resp. representamen. Je to lidský subjekt, který takové pojmy připisuje. Toto připsání neznamena jen to, že jsme něco nazvali nějakým jménem, ale především to, že jsme přesvědčeni o tom, že „tomu tak skutečně“, tedy ve své podstatě, je. Jsme přesvědčeni, že nejde o *slova*, ale o jejich *obsah*, že naše tvrzení pravdivě vyjadřují fakta.

⁵⁰ pojetí informace jako „výzvy ke spolubyti“ navrhuje v návaznosti na Patočkovu fenomenologii: Růžička, M. *Informace a dobro*. Ježek, Praha 1993

⁵¹ Sám Peirce si byl tohoto dilematu vědom, a v případě slunečnice mluvil pouze o „značení“, nikoliv o „znaku“.

Dále jsme uvedli, že obecně je tomu tak, že mezi bezprostředním objektem a novým representaminem existuje z jedné strany vztah vyjádření, a z druhé strany vztah současné zpětné identifikace vyjádřeného s modifikovaným objektem. Jestliže jsme v případě slunečnice došli k tomu, že interpretans je *pro nás* shodný s representaminem, znamená to, že bychom mohli použít např. následující popis.

Slunečnice vyjadřuje (a tedy i zpětně identifikuje) bezprostřední objekt (polohu zdroje energie) ve svém interpretantem, shodným s nějakým znakem, resp. representaminem, např. polohou květu, chemismem aj. Jak vidíme, narážíme na to, že naše výrazy jsou „příliš rozlišující“, zatímco v přírodě nacházíme skutečnosti, které se jimi vždy rozlišit nedají, a nám pak pro ně jakoby „chybí výrazy“. Na tento problém upozornil například Dennett.⁵²

V souhrnné charakteristice pojetí informace jsme však nuceni použít takové výrazy, které by pokrývaly veškeré formy. Dá se to interpretovat i tak, že pokud budeme v případě slunečnice uvažovat v ontické deskripci o jejím „subjektu“, pak tento „subjekt“ provádí transformaci vstupní struktury ve strukturu výstupní a přitom provádí cosi, co umíme v případě, že by šlo o lidský subjekt, popsat jako „vyjádření a současnou zpětnou identifikaci“.

Pokud řekneme přímo, že slunečnice má nějaký „proto-subjekt“, pak postačí vysvětlit jeho výkon například transformací struktury vstupní ve strukturu výstupní. Právě to je případ Hofkirchnerovy koncepce. V ní potom není a nemůže být patrné dilema mezi strukturní a sémantickou informací, neboť jde o dilema mezi onticky nahlíženým subjektem a subjektem jako „já“, které v Hofkirchnerově koncepci mizí. V jeho koncepci jsou pouze připsány onticky chápánému subjektu, tedy objektu, „sémiotické“ a biotickým systémům „proto-sémiotické“ charakteristiky, aniž by bylo zřejmé, o čem se jedná.

Souhrnná charakteristika informace

Souhrnnou charakteristiku informace můžeme nyní uvést v následujícím tvaru.

O informaci v našem pojetí mluvíme v případě ***transformace výchozí struktury ve strukturu transformovanou, při níž je původní struktura (pro lidský subjekt, tedy v lidském konceptuálním myšlení) vyjádřitelná ve struktuře transformované, a při tomto případném vyjádření pak (subjektem) takto vyjádřená jako „vyjádřená samoorganizujícím se systémem - objektem“, který zkoumáme. Zároveň je transformovaná struktura zpětně identifikována, lidským subjektem připsána struktuře původní. Lze přitom uvažovat jednak o „in-formaci“ jako o této transformaci, nebo o „informaci“ jako o struktuře, která je schopná ji vyvolat (schopná in-formovat).***

Informace je tedy ve dvojím ohledu potenciální univerzálie, struktura. 1) je schopná aktu in-formace (vtištění do látky, resp. přetištění ze systému do systému); 2) subjekt je schopný ji transformovat, tzn. interpretovat ji jako znak, identifikovat ji z hlediska významů, proměňovat ji ve vědění a znalost a jako interpretovanou (proměněnou) ji znovu vyjadřovat. V živých i neživých systémech, kde nemá smysl mluvit o interpretaci subjektem, se zpravidla v obdobném smyslu hovoří o emergenci nové informace v systému na základě předchozí in-formace, přičemž namísto významů lze obecněji uvažovat o responzi (odezvě) systému, namísto interpretace pak o transformaci výchozí struktury (informace) ve strukturu (informaci) jinou.

⁵² viz Dennett, D. C. *Druhy myslí. K pochopení vědomí*, Archa, Bratislava 1997; podle Dennetta neuvažuje-li konatel, kterého zkoumáme, o svém okolí pomocí jazyka schopného činit určitá rozlišení, nemůžeme chtít aplikovat jemné rozlišovací schopnosti našeho jazyka na vyjádření způsobů „myšlení“ či „citlivosti“ tohoto konatele. Neznamená to však, že by toto „myšlení“ či tato „citlivost“ neměla s naším myšlením některé společné rysy, jež se můžeme pokusit zachytit byť v „hrubých“ (příliš rozlišujících) pojmech našeho jazyka.

Závěrem

Při charakteristice informace vycházíme z toho, že jde o transformaci, při které lidský subjekt může různým entitám mimo sebe připsat jisté charakteristiky podobné charakteristikám svých vlastních pochodů vědomí, přestože tyto charakteristiky se v některých konsekvencích mohou ukázat jako příliš pojmově hrubé (paradoxně v tom, že jsou příliš rozlišující, antropomorfizující). Jejich připsání je však s vědomím této hrubosti lidských pojmů možné. Lidské poznání vždy pokračuje dál, aby hlouběji objasnilo dosud skryté pochody a dosud nepoznané stránky dění a k tomu používá nové pojmy, nové termíny, adekvátnější právě dosaženému stupni poznání. Otázka připsání role subjektu jiným systémům nás zavádí do ontické roviny uvažování, původní trilema vystupuje jako dilema: subjekt nahlížený onticky versus subjekt „u sebe“ a „pro sebe“. Pro oba náhledy jsou peirceovsky orientované sémiotické pojmy vyhovující. Další precizování ontického pohledu na pochody v přírodě je úkolem empirických přírodních věd.

Pojem „informace“ je jedním s pojmů, u kterých dochází ke střetům ontického a filosofického pojetí. Sémiotický přístup umožňuje najít více z onoho „společného jmenovatele“. Vždyť jak jsme již uvedli, pro subjekt má „vše“ sémiotickou povahu, a proto také je schopen dané charakteristiky na základě tohoto poznání, byť by to bylo s nějakými výhradami, připisovat jiným subjektům i jiným systémům.

T. Nagel končí dříve zmiňovanou práci poznámkou: „Zdá se mi však pravděpodobnější, že vztahy mysli a těla budou nakonec vyjádřeny teorií, jejíž základní pojmy není možno jasně začlenit do jediné z těchto kategorií.“⁵³ Vztahy mysli a těla jsou také vztahy, u kterých dochází k problému střetu mezi filosofickým a empirickým pojmovým instrumentáři. Jedním ze společných problémů, kterého se tyto střety dotýkají, je i souhrnná či univerzální charakteristika informace. K uchopení tohoto fenoménu jsme použili sémiotický přístup založený na peirceovských termínech. A skutečně, sémiotika jako nauka o sémiozi patří do oné „třetí říše“ znakovosti, která není jasně začlenitelná, ale může přinášet alespoň do určité míry onen hledaný „společný jmenovatel“, na němž se zakládá rozumění individuálním výkonům subjektů a samoorganizujících se systémů, jež jsou přece i jako fakty nezpochybnitelné.

⁵³ Nagel, T., cit. práce s. 50